

(*József Attila emlékkönyve*, 1957). Egy tárca terjedelmű útirajzrészlet a költő prózai írásai közé is beférkőzött (*Próza*, 1971). Hosszú szünet után végrevalahára montázs jelent meg egyes részeiből (*Kritika*, 1982). Ugyanakkor a kiszivárogtatott hírek valósággal mitizálták a Naplót. Kár volt ilyen hosszú megvárakoztatással fölszítani az érdeklődést. Végigolvasva, majd újr alapozva most már könyv alakban Radnóti diáriumát, nem érti az ember, miért nem láthatott eddig jótékony napfényt. Végül is egy írói hagyatéék mindenestül nemzeti kincs. Semmiféle megfontolás, sem család, sem politika nem tarthatja hosszan vizsgálati fogságban az örökség egyes részeit.

Kötvé hisszük, hogy akad majd olvasó, aki talál ebben a naplóban valahol is olyan ceruzavonást, amely sötétebbre satirozná föltisztult Radnóti-képünket. Igaz, a sztalinista utókornál gyanakvóbban fogadja a költő a szovjet—német megnemtámadási szerződés hírért, azt sem érti, minek rohanja le Szovjetország a lengyeleket, „miért harcol az az orosz proli?”. Talán túlon túl pontosan regisztrálja a bécsi döntés eredményeit, a visszacsatolt erdélyi terület határait?! Vagy mélyebb és elkötelezettebb katolicizmusa, mint azt a marxista irodalomtörténet-írás mostig megengedte. Köztudomású, a harmincas évek második felében a kommunista mozgalom, nem először és nem utoljára, inkább elveri magától az alkotó értelmiséget, mintsem barátsággal kezét nyújtaná. Mit csodálkozunk, ha a szellemi közösségre vágyó lírikus, az ifjúmunkás mozgalomban tett kitérő után, ismét jól érzi magát Sík Sándor, a tudós piarista professzor és költő megtisztelő társaságában?

Hála istennek, Radnóti naplójának nincs semminemű szenzációja. Már ahogyan ezt manapság érteni szokták. Nem árul el különösebb titkokat, nem leplez le, nem átkoz ki és nem oldoz föl. A napló életérzése, hangulata kvadrál az életmű egészével. Még az epikus önlátás kivételes igényével sem lep meg. Csupán nyomatékosítja, hogy bizonyos problémák — zsidókérdés, magyarságtudat — megítélésében nem elégséges a poéta személyiségének egyszerű elemzése, hanem társadalom-lélektani tanulmányok egész sorozata szükségesek. Ez a fajta naplóírás, mint az övé, nem művészi vagy filozófiai vállalkozás, kiadásával nem a Radnóti-művek száma gyarapodott, hanem hézagos tudásunk a költő sorsáról. Életvezetése, a napi élmények egymásutánja nem emelkedik itt egy általánosabb érvényesség szintjére. Az költészetének dolga volt. (*Magvető*, 1989.)

BORBÉLY SÁNDOR

HAZATÉRŐ KÖNYVEK

Aczél Tamás—Méray Tibor: Tisztító vihar

A nemzedékembe ivódott és idegződött fenntartással vegyes várakozással vettem kezembe Aczél Tamás és Méray Tibor közös könyvét, a *Tisztító vihart*, amely kereken harminc esztendővel ezelőtt, 1959-ben jelent meg angolul, s 1961-ben az Újváry „Griff” kiadásában magyarul; Magyarországon hivatalos;

állami könyvkiadó gondozásában csak most került kiadásra. A fenntartással vegyes várákozásnak az volt az oka, hogy kíváncsi voltam, mit mond e könyv arról az időszakról — az 1945-től 1956 őszeig tartó évekről —, amelyről nemzedékem vajmi keveset tudott és tud. Bár a mai negyvenhez közeledő író- és költőgeneráció gyakran rákérdezett e közvetlen múltjára, hiszen mi gyerekekfejjel éltük csak meg. A megelőző nemzedék azonban kitért a válaszádság elől. Érdekelte a könyv a szerzők miatt is, hiszen két olyan író vallomása, akik maguk is benne voltak az eseményekben, belülről „látták” a történeteket, hittek a mozgalomban, megdicsőültek, s ugyanakkor meg is szenvedték a korszakot. Mindketten megkapták a Kossuth-díjat (Aczél Tamás 28, Méray Tibor pedig 29 évesen), egyikük pedig a Sztálin-díjat is. Ők maguk írták a kötet angol nyelvű kiadása elé szánt bevezetőben: „E könyv szerzői nem egyszerűen kommunisták voltak, hanem sztalinisták. Nemcsak hittek a rendszerben, hanem lelkesen támogatták is. És a rendszer nem volt hálátlan... A szerzők szeme még 1953 nyarán sem nyílt ki teljesen, akkor sem, amikor Nagy Imre az országgal megismertette új kormányprogramját. Még egy esztendő, s főként a Rajk-perben elkövetett hihetetlen bűnök nyilvánosságra kerülése kellett ahhoz, hogy ráébredjenek, miféle rendszert támogattak. E könyvben leírt tapasztalatok a szerzők személyes tapasztalatai, csakúgy, mint azoké, akikről a könyv szól. A magyar írók szolgálása és szégyene — a szerzők szolgálása és szégyene. Ha számukra van némi vigasz (s talán némi büszkeség is), az abból fakad, hogy végezetül ők maguk is részt vettek író társaik küzdelmében, a szabadságért.”

Amit tehát itt olvasunk, az nem történelem. Nem is történészek írták, hitelességét viszont a történészek lesznek hivatottak eldönteni, még akkor is, ha vita lesz körülötte. Bár lenne s legyen is, a történelmi igazság tisztázásához ugyanis csak a nyilvánosságon keresztül vezet az út. Addig is ez a könyv hiánypótló munka, harminc év távlatából is fájdalmasan aktuális. Erénye, hogy mint hiánypótló munka egyszerre kicsit irodalomtörténet, párttörténet, ideológiatörténet, mentalitástörténet, politikatörténet, eszmetörténet, kultúrpolitika-történet, legalábbis tartalmazza ezek szempontjait. Mint irodalomtörténet nem szakmunka, nem hagyományos irodalomtörténeti értekezés, de hiszen nem irodalomtörténészek írták, hanem gyakorló írók (még ha nem is voltak íróként sem koruk legjelentősebb alkotói), eltér a modern irodalomtörténeti gondolkodástól annyiban, hogy nem egy immanensen létező, a maga saját belső törvényei szerint működő irodalom történetét adja, hanem csak a korabeli kommunista írók gondolkodásáról, mentalitásáról, illetve napi harcairól beszél, de tudnak a szerzők arról, hogy kik voltak a korszak igazán jelentős íróegéniségei, tudják, hogy velük egy időben alkotott Illyés Gyula, Németh László, hogy útjára indult már Csoóri Sándor stb. Minderről nem is hallgatnak, de megjegyzik, hogy ők a kommunista írókról és a saját tapasztalataikról írnak. Ezzel függ össze az is, hogy szerintem a *Tisztító vihar* többek között éppen azért igazi szellemi élmény, mert nem elfogulatlan, mert vállaltan szubjektív s a mai olvasónak már önmagában az is érdeklődésre tarthat számot, kit tartottak mércének, kire figyeltek az ötvenes évek elején költőtársaik közül az akkori fiatalok; egy sajátos, már történetinek nevezhető optika szerint így vált követendő költővé Benjámin László, s így lesz érthető, miért tartották a korszak egyik legjelentősebb alkotásának Kuczka Péter *Nyírségi naplóját*. Bár egy csupán tisztán esztétikai mérce bizonyára megcáfolná e kitélt, eszmetörténeti, a mű „hősei” — a fiatal kommunista költők — szerinti megközelítés-

ből nem érdektelen, hogyan eszméltek rá saját csalódásukra, megcsalattatásukra. Ez a mai olvasó számára sem tanulság nélküli!

Olvasmányossá teszi a könyvet a regényre — dokumentum-, illetve riportregényre — emlékeztető forma s a jó stílus is, amely szerint a *Tisztító vihar* ugyan nem tartozik a „magas irodalom” szférájába, de hozzáférhetőnek mutatkozik a kevésbé olvasott emberek számára is. Népszerűnek ígérkezik nemcsak a benne foglaltak miatt, de azért is, mert a hétköznapi ember beszédstílusára emlékeztető modorban fogalmaz, sorait egyként hatják át kezdetben az elkötelezettség, később a csalódás, csalódottság, majd a felismerés, végül az újra, másra, az igazi szabadságra törekvés magatartásából fakadó hangnem s annak — nagyon is szubjektív — túlfűtöttsége. Ebből fakad az is, hogy néhol kissé túlírtnak érezzük a kötetet. Ez a túlírtág azonban nem abból ered, mintha a szerzők eltúloznák saját jelentőségüket, hanem sokkal inkább abból, hogy mint kortársaik, ők is — a felismerést követően tudván tudták, „kerekek és csavarok” voltak egy óriási gépezetben. Kissé vulgarizálja ugyan, mégis egyúttal olvasmányosabbá teszi a könyvet, hogy szerzői nem egyszer korabeli viccek — igaz, a lábjegyzetben szedve — közlésével is oldják a szöveget. Ebben a korban a pesti vicc az egyik, s a józanság határain belül tulajdonképpen egyedüli formája volt az ellenállásnak, másrészt pedig egy adott időszak viccei mentalitástörténeti szempontból jól érzékeltetik az átlagember hangulatát, jelzésértékük van, mint a korabeli politikusok körüli pletykák megidézésének is.

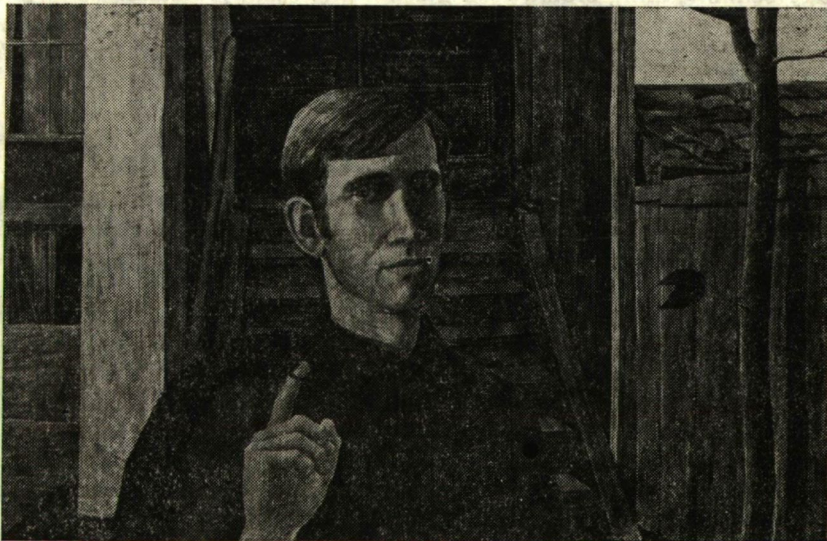
Ha arra gondolunk, milyen népszerű lett, s milyen hatása volt a Ribakov-regénynek s a belőle készült színműnek, *Az Arbat gyermekeinek*, biztosak lehetünk benne, hogy nem csak az értelmiség keresi majd e könyvet a „piacon”. Az összehasonlítás már csak azért is magától adódó, mert mindkét munka ugyanúgy kezdődik — szinte szükségszerűen —, ti. Sztálin híres esküjével Lenin koporsójánál: „Esküszünk Neked, Lenin elvtárs, hogy úgy vigyázunk pártunk egységére, mint a szemünk fényére.” A *Tisztító vihar* himnikusan keretes: Sztálin esküjével kezdődik s befejezése nem más, mint az a szimbolikusnak tekintett mozzanat, melynek során 1956. október 23-án a Sztálin-szobor ledöntetett. A könyv záróbekezdését idézzük, jelezve, hogy a könyvnek ugyan éppen itt — látható szándéktól vezérelve — vége, a napjainkig tartó „történet” azonban folytatódik: „Jóval éjfél előtt sokezernyi tüntető vonult a városligeti Sztálin-szoborhoz. Előbb acéldrótot vetettek a fémóriás nyakába, de amikor kiderült, hogy nem tudják ledönteni, hegesztőpisztolyokkal a térdénél vágták el. Az óriás, arccal előre, lezuhant a földre. A vörös márvány talapzaton csupán két hatalmas bronzcsizma maradt.”

A könyv mégsem Magyarország 1945 és 1956 közötti történelmének tablója — erre nem is vállalkozhatott volna, még ha néhány megjegyzés erejéig ilyen szándék is kiolvasható a szövegből —, hanem a Rákosi-korszak kultúrpolitikájának története két író korabeli szemszögéből. Mit kapunk tulajdonképpen a könyvtől? Érdekes és érzékletesen megjelenített portrékat például *Egy arisztokrata kommunista* és *Hegel és az önbírálat* címmel két fejezetben Lukács Györgyről, *Egy kommunista arisztokrata* címmel Révai Józsefről, *Földindulás* címmel Nagy Imréről, *Dies irae* címmel Déry Tiborról, *A nép bölcs atyja* címmel pedig Rákosi Mátyásról stb. Kitűnő, találó fejezetcímekkel szó esik természetesen a Politikai Bizottság működéséről (*Istenek tanácsa*), a Rajk-perről, a mezőgazdaság erőszakos kollektivizációjáról, Kádár János kiszabadulásáról (*Bűnös vagyok — elhittem bűnödöt* — ez utóbbi cím ép-

pen egy Benjámín-versre utal) s tulajdonképpen mindenről, aminek a korabeli írók szempontjából jelentősége volt, így még az 1949. évi VIT megrendezésének körülményeiről, arról, miért csöndesült el e néhány nap alatt a Rajk László letartóztatása körüli hangoskodás, később pedig arról is, milyen politikai szerepe volt a magyar labdarúgó-válogatott világbajnoki döntőn elszenvedett vereségének, mennyiben játszott szerepet mindez a tömegek spontán megmozdulásában.

Mindeközben azonban legtöbbet — természetesen — a *Szabad Nép*, az *Irodalmi Újság* szerkesztőségében, az *írószövetség*, később a Petőfi Kör rendezvényein történekekről olvashatunk. Ezt látták szerzőink igazán közelről, ezt élték meg. A Politikai Bizottság munkastílusáról úgy értesülünk, hogy nemegyszer voltak szerzőink vagy társaik is hivatalosak a korabeli magyar irodalomról készült határozatok, határozattervezetek vagy utasítások megfogalmazása előtt a politikai testület „vitáira”. S mindezt a korabeli felismerések tükrében látjuk, érzékeljük. Milyen körülmények között kényszerült lemondani teljhatalmáról Rákosi? Mikojan Moszkvából a Brioni-szigetekre tartván, hogy Títót „kiengesztelje”, hogyan használta ki a szerzők szerint az ún. 400-as listát Rákosi lemondatására? Miért kényszerült visszalépésre a tömegek által is üdvözölt programjának meghirdetése után Nagy Imre? A könyv tehát csak annyiban irodalomtörténet, amennyiben irodalmi fórumok, csoportosulások, intézmények szubjektív látószögű története, de ez egyúttal azt is jelenti, hogy nem más, mint számadás és számvetés egyszerre, az ítéletalkotás jogát és lehetőségét az olvasóra bízó módon. Segítség a teljesebb történet megírásához. (*JATE Kiadó, 1989.*)

SZIGETI LAJOS SÁNDOR

ZOLTÁNFY ISTVÁN: T. L., A BARÁTOM